

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

із навчальної дисципліни

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

обов'язкових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти освітньої програми підготовки аспірантів (ад'юнктів)

011 «Науки про освіту»

**м. Харків
2019 рік**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 28.08.19 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 28.08.19 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 28.08.19 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 28.08.19 № 7)

Розробник:

старший викладач кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук факультету № 3 ХНУВС Червоний П.Д.

Рецензенти:

Пилаєва Т.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця.

Федоренко О.І. – завідувач кафедри педагогіки та психології, доктор педагогічних наук, професор.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Час, відведених на вивчення навчальної дисципліни					Література, сторінки	Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		
Семестр № 3							
Тема № 1. Регіональні аспекти вивчення історії педагогіки.	6	2		2		2	Основна 27, 52, 54. Допоміжна 7, 35, 77.
Тема № 2. Зародження педагогічної думки на ранніх етапах розвитку людства	6	2		2		2	Основна 1, 9, 27, 52, 54, 74. Допоміжна 10, 12, 15, 16, 29, 34, 69, 73, 82.
Тема № 3. Виховання і освіта в епоху середньовіччя	16	4		4		8	Основна 1, 9, 27, 47, 54 Допоміжна 10, 12, 13, 15, 16.
Тема № 4. Розвиток педагогіки і освіти в Новий час.	10	2		2		6	Основна 27, 31, 39, 51, 54 Допоміжна 5, 26.
Тема № 5. Становлення виховання та освіти в Україні з найдавніших часів до XV ст. н. е.	8	2		2		4	Основна 14, 31, 35, 52, 54, 64, 81. Допоміжна 11, 13, 17, 29, 36, 50, 62.
Тема № 6. Розвиток освіти і педагогічної думки в епоху українського Відродження	14	4		4		6	Основна 27, 39, 31, 5, 26, 51, 52, 54. Допоміжна 5, 26.
Тема № 7. Втрата державності та занепад системи народної освіти в Україні (ХУІІІ-ХІХ ст.).	10	2		2		6	Основна 30, 31, 39, 49, 52, 54, 55, 93 Допоміжна 28, 33, 92,
Тема № 8. Школа і педагогіка Росії до 90-х рр. ХІХ ст.	10	2		2		6	Основна 31, 39, 52, 54, 55 Допоміжна 8, 25, 42, 53, 88.

Тема № 9. Класичні університети України періоду нової та новітньої історії	8	2		2		4	Основна 31, 39, 52, 54, 55 Допоміжна 40, 44, 60.	
Тема № 10. Школа і педагогіка України кінця XIX – початку XX ст.	10	2		2		6	Основна 6, 28, 31, 54, 71 Допоміжна 32, 43, 46, 48, 60, 66, 75, 80.	
Тема № 11. Школа і педагогіка України у Радянський період (1920-80 рр.)	16	4		4		8	Основна 31, 39, 52, 54, 55, 56, 58, 89, 90. Допоміжна 27, 70, 84	
Тема № 12. Сучасні тенденції розвитку освіти незалежної України та їх порівняння з зарубіжними	6	2		2		2	Основна 24, 41, 45, 83 Допоміжна 18, 20, 21, 22, 23	
Всього	120	30		30		60		екзамен

2.Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: Зародження педагогічної думки на ранніх етапах розвитку людства.

Семінарське заняття «Зародження педагогічної думки на ранніх етапах розвитку людства»

Навчальна мета заняття: сформувати в здобувачів наукового ступеня знання основних положень, предмету та завдань історії педагогіки, зародження виховання та навчання в країнах стародавнього світу.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Виникнення виховання як особливого виду суспільної діяльності.
2. Виховання і навчання в країнах Стародавнього Сходу.
3. Розвиток виховання і школи в античному світі. Розвиток педагогічної ідеї в філософії античного світу.

Методичні вказівки

В першому питанні семінарського заняття потрібно розкрити основні особливості та зміст процесу виховання в контексті дисципліни «Історія становлення вищої освіти».

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття необхідно звернути особливу увагу на методи виховання і навчання в країнах Стародавнього Сходу.

Відповідь на третє питання повинна складатися з характеристики античних шкіл, та розкрити педагогічні ідеї в філософії античного світу. Практика

виховання і навчання своїми коріннями іде в глибоке минуле людської цивілізації. Вже в період кінця другого - початку першого тисячоліття до нашої ери можна говорити про початок формування педагогічної думки. У цей період (пізнього рабовласництва) на території Єгипту, Близького Сходу, Античної Греції виховання виділяється в особливу суспільну функцію; виникають спеціальні виховні установи, з'являються люди, професійним заняттям яких стає навчання і виховання дітей. Уже в той час добре усвідомлювалася і відзначалася величезна роль виховання як у розвитку суспільства, так і в житті окремих людей.

Теми для рефератів:

1. Виникнення виховання та навчання в Стародавньому Єгипті.
2. Сімейно-шкільний характер виховання у Стародавній Індії.
3. Традиції навчання в Стародавньому Китаї.
4. Ідеї виховання в Стародавній Греції.
5. Афінська філософська школа – Академія.

Література:

Основна 27, 52, 54.

Допоміжна 7, 35, 77.

Тема № 2. Становлення виховання та освіти в Україні з найдавніших часів до XV ст. н. е.

Семінарське заняття «Становлення виховання та освіти в Україні з найдавніших часів до XV ст. н. е.»

Навчальна мета заняття: сформувати в здобувачів наукового ступеня знання про становлення виховання в Україні з найдавніших часів до XV ст. н.е.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Особливості становлення виховання у східних слов'ян.
2. Зародження писемності, розвиток шкільної освіти за часів Київської Русі.
Літературно – педагогічна спадщина XI-XIII ст.
3. Українське шкільництво у XIV-XV ст.

Методичні вказівки:

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити основні особливості становлення виховання у східних слов'ян та зміст процесу виховання.

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття необхідно звернути особливу увагу на зародження писемності в Київській Русі, літературно – педагогічну спадщину XI-XIII ст. Крім Св. Письма та богослужбових книг, були поширені переклади отців церкви, серед яких перше місце належало творам св. Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустого, Кирила Єрусалимського, Феодорита Кирського та ін. Їхні твори входили до різноманітних збірників, які також поширювалися в окремих рукописах.

В третьому питанні розкриваються умови зародження та розвитку Українського шкільництва у XIV-XV ст. Кількість початкових шкіл для українських дітей

почала катастрофічно звужуватися. Середніх і вищих навчальних закладів не існувало взагалі. Повсякчас зростала мережа польських. Українські магнати віддавали своїх синів для навчання до Краківського університету та польських шкіл. Захоплення польською культурою, придушення національної свідомості, презирство до рідної мови й віри, зневага до звичаїв і традицій українського народу – такими є наслідки навчання в закордонних навчальних закладах.

Теми для рефератів:

1. Особливості становлення виховання у східних слов'ян.
2. Зародження писемності, розвиток шкільної освіти за часів Київської Русі.
2. Педагогічна думка в Київській Русі. Літературно – педагогічна спадщина XI-XIII ст.
3. Українське шкільництво у XIV-XV ст.

Література:

Основна 1, 9, 27, 52, 54, 74.

Допоміжна 10, 12, 15, 16, 29, 34, 69, 73, 82.

Тема № 3. Регіональні аспекти вивчення історії педагогіки.

Семінарське заняття «Регіональні аспекти вивчення історії педагогіки.»

Навчальна мета заняття: сформувати в здобувачів наукового ступеня (аспірантів) уявлення про виникнення народної педагогіки на ґрунті релігійних вірувань, фольклору; зародження виховання в регіонах України.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Вплив релігійних вірувань на виховання дітей в Київській Русі.
2. Українські міфи як історичні пам'ятки про педагогічні надбання наших пращурів.
3. Народна педагогіка, вірування, фольклор у вихованні дітей у найдавніші часи.

Методичні вказівки

В першому питанні семінарського заняття потрібно розкрити особливості впливу релігійних вірувань на виховання дітей в Київській Русі та джерела виховання. Віра в богів виховувалася з дитинства в повсякденному житті – тягарі буднів, ейфорії святкових ритуалів.

У другому питанні здобувачам наукового ступеня необхідно здійснити аналіз українських міфів, на ґрунті яких формувався світогляд та педагогічна думка наших пращурів. Стародавні українські міфи відомі не менш, ніж грецькі. Ознайомлення з ними відкриває чимало надзвичайно цікавих образів, створених уявою наших пращурів. Вивчаючи їх, знаходимо зумисно чи мимовільно закладений у них педагогічний потенціал.

Під час підготовки відповіді на третє питання семінарського заняття необхідно звернути особливу увагу на виникнення народної педагогіки, вірування, фольклор у вихованні дітей у найдавніші часи, провести паралелі з сучасністю. У стародавні часи в українській родині панували культурно-історичні традиції,

які діти вбирали з молоком матері. Фольклор був усним підручником життя слов'ян. У колядках, щедрівках, веснянках, русальних, купальних піснях міститься багато цінного матеріалу для пізнання тогочасного народногосвітогляду.

Теми для рефератів:

1. Предмет і завдання історії української педагогіки.
2. Зародження виховання.
3. Українська народна педагогіка.

Література:

Основна 1, 9, 27, 47, 54

Допоміжна 10, 12, 13, 15, 16.

Тема № 4. Виховання і освіта в епоху середньовіччя.

Семінарське заняття «Виховання і освіта в епоху середньовіччя»

Навчальна мета заняття: сформулювати в здобувачів наукового ступеня знання щодо впливу християнської педагогічної традиції на зародження педагогічної думки в епохи раннього Середньовіччя та Відродження. Передумови виникнення перших університетів у Західній Європі.

Кількість годин – 4 години

Навчальні питання:

1. Розвиток християнської педагогічної традиції в Візантії.
2. Виховання і освіта в період раннього Середньовіччя.
3. Виховання і освіта в період розвиненого Середньовіччя.
4. Виникнення і розвиток середньовічних університетів.
5. Загальна характеристика епохи Відродження.
6. Педагогічна думка епохи Відродження.
7. Розвиток практики освіти в країнах Західної Європи в епоху Відродження.

Методичні вказівки

Теоретичний матеріал по темі «Історія становлення вищої освіти» повинен відбивати основні етапи формування педагогіки як самостійної науки, знайомити здобувачів наукового ступеня із відомими педагогами і мислителями епохи середньовіччя, що просунули педагогічну науку далеко вперед, а також основними напрямками розвитку педагогіки.

В першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити історію формування християнської педагогічної традиції в Візантії та її вплив на християнський світ.

Під час підготовки відповіді на друге та третє питання семінарського заняття необхідно звернути особливу увагу на зародження виховання і освіти в період раннього Середньовіччя як передумови розвитку педагогічної думки в період розвиненого Середньовіччя.

В четвертому питанні здобувачам наукового ступеня необхідно розкрити передумови виникнення середньовічних університетів, прослідкувати їх розвиток та охарактеризувати їх діяльність.

Відповіді на питання про педагогічні ідеї епохи Відродження повинно складатися з характеристики етапів розвитку педагогіки в період 15-17 століть. Потрібно розкрити широкий спектр поглядів, гіпотез, досліджень в галузі виховання людини того часу.

Теми для рефератів:

1. Педагогічні ідеї раннього християнства. Йоанн Златоуст.
2. Перші монастирські школи. Августин Блаженний.
3. Схоластика Фоми Аквінського та його школа.
4. Перші університети середньвіччя.
5. Школа «Дім щастя» Вітторіно де Фельтре.
6. Педагогічні погляди Еразма Роттердамського.
7. Педагогічні ідеї Франсуа Рабле.
8. Мішель Монтен і його «Опыти».
9. Основоположники навчальних закладів в Німеччині.

Література:

Основна 27, 31, 39, 51, 54

Допоміжна 5, 26.

Тема № 5. Розвиток освіти і педагогічної думки в епоху українського Відродження.

Семінарське заняття «Розвиток освіти і педагогічної думки в епоху українського Відродження»

Навчальна мета заняття: сформувати в здобувачів наукового ступеня знання щодо розвитку освіти і педагогічної думки в епоху українського Відродження.

Кількість годин – 4 години.

Навчальні питання:

1. Виникнення і розвиток шкіл в Україні. Братські школи, їх роль у формуванні національної свідомості, науки та культури.
2. Заснування перших українських академій. Острозька та Києво-Могилянська академії.
3. Організація і методика навчально-виховного процесу в Києво-Могилянській академії.
4. Розвиток українського шкільництва на терені Запорізької Січі.
5. Українська педагогічна думка епохи Відродження.

Методичні вказівки:

У відповіді на перше питання здобувачі наукового ступеня повинні розкрити передумови виникнення і розвитку шкіл в Україні та роль братських шкіл у формуванні національної свідомості, науки та культури. Розглядаючи діяльність братств на територіях України, необхідно зазначити роль першого серед відомих братств, яке було створене при Успенській церкві у Львові, ймовірно, у 1439 р., і набуло широкого суспільного значення з 1593 р. Потрібно також звернути увагу на активну діяльність віленського (1588 р.), берестейського (1591 р.), мінського (1592 р.), більського (1597 р.), могилівського (1597 р.), луцького (1600 р.) та київського (1615 р.)

братств. Братства – це українські релігійно-національні організації. Вони відіграли величезну роль у боротьбі проти політики національних та релігійних утисків, яку проводили польські колонізатори в Україні.

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на політичні передумови та громадянські засади заснування перших українських академій - Острозької та Києво-Могилянської академії.

У третьому питанні здобувачам наукового ступеня розкрити організацію і методику навчально-виховного процесу в Києво-Могилянській академії.

При підготовці відповіді до четвертого питання необхідно звернути увагу на педагогічну думку, яка зароджувалась в Україні та впливала на розвиток українського шкільництва на терені Запорізької Січі. Яскравою сторінкою існування козацької держави є розвиток і поширення освіти серед українців. Запорозька Січ захищала інтереси шкіл усієї України. Запорозьке козацтво активно боролось за збереження національного характеру школи, культивувало в ній дух народності, любові до рідного краю, свого народу, його мови, культури, звичаїв. Цьому сприяло передусім те, що навчання в козацьких школах здійснювалося рідною руською мовою, а в нашому розумінні – староукраїнською, яка була діловою мовою тогочасної України.

Відповідь на п'яте питання розкриває основні суспільні інститути де зароджувалась українська педагогічна думка епохи Відродження. Дух українського національного відродження й козацько-гетьманської держави дав поштовх плідному розвитку педагогічної думки в Україні XVI-XVIII ст. в особах таких її провідних творців як Іван Вишенський, Йов Борецький, Єпифаній Славинецький, Феофан Прокопович.

Теми для рефератів:

1. Українське братство як унікальний історичний феномен.
2. К. Острозький та його православна школа. Діячі острозької Академії.
3. Києво-Могилянської академії як центр науки і освіти в Україні.
4. Видатні вихованці Києво-Могилянської академії.

Література:

Основна 14, 31, 35, 52, 54, 64, 81.

Допоміжна 11, 13, 17, 29, 36, 50, 62.

Тема № 6. Розвиток педагогіки і освіти в Новий час.

Семінарське заняття «Розвиток педагогіки і освіти в Новий час»

Навчальна мета заняття: сформувати в здобувачів наукового ступеня уявлення про закономірності психічного розвитку; дати визначення розвитку психіки людини; розглянути основні фактори, які впливають на психічний розвиток дитини проаналізувати проблему вікової періодизації; охарактеризувати взаємозв'язок навчання. Виховання та розвитку психіки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Життя і педагогічний шлях Я.А. Коменського. Теоретичні основи педагогіки Я.А. Коменського.

2. Педагогічні теорії епохи Просвітництва. Педагогічні ідеї Джона Локка. Розвиток освіти в XVII–XVIII столітті.
3. Жан Жак Руссо про виховання і освіту. Життя і педагогічний шлях. Педагогічні погляди Руссо.
4. Педагогічна діяльність і теорія Іоганна Генріха Песталоцці. Життя і педагогічний шлях. Педагогічні ідеї.
5. Педагогічні ідеї Іоганна Фрідріха Гербарта. Життя і педагогічний шлях. Освіта, яка виховує.

Методичні вказівки:

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити теоретичні основи педагогіки Я.А. Коменського. Основоположником педагогіки нового часу став видатний представник слов'янської педагогічної думки, славний син чеського народу Я.А.Коменський (1592-1670 рр.), який, спираючись на філософію Бекона і Декарта, у своїй педагогічній творчості висвітлив великі педагогічні гуманістичні ідеї.

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття необхідно охарактеризувати педагогічні теорії епохи Просвітництва. Педагогічні ідеї Джона Локка та розвиток освіти в XVII–XVIII столітті.

У третьому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити педагогічні погляди Жан Жака Руссо про виховання і освіту, його життєвий і педагогічний шлях.

У четвертому питанні розкривається педагогічна діяльність і теорія Іоганна Генріха Песталоцці, його педагогічний шлях та педагогічні ідеї.

Відповідь на п'яте питання розкриває педагогічні ідеї Іоганна Фрідріха Гербарта. Життя і педагогічний шлях. Освіта, яка виховує.

Теми для рефератів:

1. Дидактика Вольфганга Ратке.
2. Педагогічна теорія Я. Коменського та його життєвий шлях.
3. Джон Локк. «Думки про виховання».
4. Ж.Ж. Руссо. «Еміль або про Виховання».
5. Середньовічні школи XVII–XVIII ст.
6. Педагогічна діяльність і теорія Іоганна Генріха Песталоцці
7. Іоганн Фрідріх Гербарт. Освіта, яка виховує.

Література:

Основна 27, 39, 31, 5, 26, 51, 52, 54.

Допоміжна 5, 26.

Тема № 7. Втрата державності та занепад системи народної освіти в Україні (XVIII-XIX ст.).

Семінарське заняття «Втрата державності та занепад системи народної освіти в Україні (XVIII-XIX ст.)»

Навчальна мета заняття: сформулювати в здобувачів наукового ступеня знання щодо просвітницької діяльності та формування педагогічних ідеї

видатних українських (російських) вчених, письменників і громадських діячів та їх вплив на розвиток освіти та науки.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Середня і вища освіта в Україні в XVIII – початку XIX ст.
2. Освіта і педагогічна думка в Україні першої половини XIX ст.
3. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських (російських) вчених, письменників і громадських діячів.

Методичні вказівки

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити зміст навчання в початкових школах, діяльність державних, парафіянських шкіл, народних шкіл грамоти. У 1646 р. було відкрито Ужгородську гімназію, у 1655 р. відкрилася школа при Мукачівському монастирі. На території Березької жупи, що охоплювала майже чверть території Закарпаття, у 1682 р. діяло 5 шкіл У XVIII ст. відкриваються католицькі гімназії в Мармарош-Сигеті (1730 р.), У 1744 р. в м. Мукачеві була відкрита богословська школа, а в 1766 р. засновані початкові школи в Мукачеві, XV ст., пізніше – в Тячеві та Вишкові, у 1655 р. – Ужгородська середня школа з вчительською семінарією при ній (1793 р.) та ін. Всі вони призначалися для мадяризації та покатоличення українців Закарпаття. Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття охарактеризувати освітню діяльність і педагогічну думку в Україні першої половини XIX ст. За шкільним Статутом 1786 р., в Україні почали відкриватися малі (у повітових містах) і головні (у губернських містах) народні училища. Головні (або чотирикласні) училища передбачали 6-річний термін, а малі (або двокласні) – 4-річний термін навчання. У 1783 р. були засновані перші училища у Києві й Чернігові. На початок 1801 р. в українських губерніях Російської імперії було 8 головних і 17 малих училищ. Реформа 1786 року мала на меті дати освіту в основному міському населенню. Прийняття Статуту впливало на освіту України, сприяючи відкриттю нових шкіл в ряді міст. Проте охопити все населення училища не могли і не стали масовою школою.

Під час підготовки до третього питання необхідно охарактеризувати просвітницьку діяльність і педагогічні ідеї видатних українських (російських) вчених, письменників і громадських діячів. Визначним явищем у розвитку просвіти і педагогічних ідей Закарпаття стали життя, творчість і наукова діяльність українського церковного історика протоігумена Іоанікія Базиловича (1742-1821 рр.), Кирило-Мефодіївське товариство.

Теми рефератів:

1. Середня і вища освіта в Україні в XVIII – початку XIX ст.
2. Освіта і педагогічна думка в Україні першої половини XIX ст.
3. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї М.В.Ломоносова.
4. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї Г.С.Сковороди.
5. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка.
6. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї М.І.Костомарова.
7. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї П.О.Куліша.

8. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї М.І.Пирогова.
9. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї М.О.Корфа.
10. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї О.В.Духновича.

Література:

Основна 30, 31, 39, 49, 52, 54, 55, 93

Допоміжна 28, 33, 92,

Тема № 8. Школа і педагогіка Росії до 90-х рр. XIX ст.

Семінарське заняття «Школа і педагогіка Росії до 90-х рр. XIX ст.»

Навчальна мета заняття: сформувати в слухачів знання про становлення системи державної освіти і розвиток педагогічної думки в Росії в XVIII ст.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Становлення системи державної освіти і розвиток педагогічної думки в Росії в XVIII ст.
2. Розвиток державної системи освіти в Росії в XIX ст.
3. Розвиток російської педагогічної думки XIX ст. К.Д. Ушинський – засновник наукової педагогіки. Життя та педагогічна діяльність, педагогічна теорія.
4. Н.А. Корф. Життєвий шлях. Земські школи, що заснував Корф.

Методичні вказівки:

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити становлення системи державної освіти і розвиток педагогічної думки в Росії в XVIII ст. До приходу австрійської влади на Буковину тут діяли тільки духовні школи (священницькі й дяківські). Серед них виділялися школи в Сучаві й в Радівцях. Однією з найкращих була монастирська школа в Путні. Запанувавши на Буковині, австрійська влада вживає низку заходів для піднесення освіти в цьому краї, відкриваючи школи, але не українські, а здебільшого чужинські. У 1783 р. було засновано латинську й німецьку школи в Чернівцях і Сучаві. Нестачу педагогічних кадрів покривали імпортованими чужинськими вчителями, а відсутність підручників – книжками з Відня німецькою й румунською мовами, і тільки катехізиси – українською. До 1817 року в Галичині не існувало жодної тривіальної школи з українською мовою навчання.

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно охарактеризувати розвиток державної системи освіти в Росії в XIX ст. Розглядаючи питання освіти та педагогічної думки в Україні першої половини XIX ст., слід підкреслити значення освітніх реформ цього часу, що були спричинені, передусім, політичними та соціально-економічними реаліями: усвідомленням владою необхідності змін у всіх сферах життя для успішного розвитку держави, впливом Французької буржуазної революції на російську інтелігенцію (реформа 1804 р.), політичною реакцією, зумовленою виступами проти царського самодержавства (реформи 1828 та 1835 рр.).

У третьому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити педагогічну діяльність, педагогічну теорію. К.Д. Ушинського – засновника наукової педагогіки. Необхідно звернути увагу на відмінність обґрунтування дидактичних принципів К.Д. Ушинським від поглядів педагогів попередніх часів, показати зумовленість такої відмінності розвитку антропологічних наук, на підставі яких базуються науково-педагогічні ідеї К.Д.Ушинського: методи навчання; форми навчання.

У четвертому питанні розкриваються педагогічна діяльність Н.А. Корф. У земських школах, що заснував Корф основною метою важав підготовку людини до життя, і до того ж людини розвинутої фізично і духовно. Школа при цьому має забезпечити надання учням різнобічних гуманітарних і реальних знань, розвинути здатність до самоосвіти, виховати у них такі моральні риси, як: патріотизм, чесність, справедливість, любов до праці, дисциплінованість; сприяти зміцненню фізичних сил і здоров'я учнів і розвивати естетичні почуття. Основними дидактичними правилами М.Корф називав такі: Не вимагати від учнів заучування того, що їм не зрозуміло, але добиватися міцного запам'ятовування того, що ними добре засвоєно. Доступність процесу навчання. Привчати дітей до самостійної роботи. У процесі навчання йти вперед, спираючись на досягнуте. Наочність навчання. Ці правила знайшли своє втілення у його підручнику "Наш друг".

Теми рефератів:

1. Біографія К.Д.Ушинського.
2. Людина як предмет виховання з погляду К.Д.Ушинського.
3. Ідея народності виховання в творчості К.Д.Ушинського.
4. Проблеми морального виховання в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського.
5. К.Д.Ушинський про роль учителя у вихованні учнів.

Література:

Основна 31, 39, 52, 54, 55

Допоміжна 8, 25, 42, 53, 88.

Тема № 9. Школа і педагогіка України кінця XIX – початку XX ст.

Семінарське заняття «Школа і педагогіка України кінця XIX – початку XX ст.»

Навчальна мета заняття: сформувати у слухачів знання про стан початкової і середньої школи та вищої освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Стан початкової і середньої школи та вищої освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст.
2. Освіта в Українській державі (1917-1919 рр.).
3. Ідеї національної освіти й виховання в Україні кінця XIX - початку XX ст.

Методичні вказівки:

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити стан початкової і середньої школи та вищої освіти в Україні

кінця XIX – початку XX ст. Наприкінці XIX ст. кількість початкових шкіл у підросійській Україні зросла у 12 разів (порівняно з серединою століття), однак вони не задовольнили потреби народу у початковій освіті. Рівень грамотності населення на цей час становив 15-20%. Якість навчання у народних школах була низькою. У другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях виник новий тип школи – утраквістична (двомовна). За рішенням польського сейму 1886 р. основні предмети у школах викладалися польською мовою, а всі інші – рідною. Зовні рівноправність мов нібито забезпечувалася, але по суті це була прихована форма шовінізму. Стан вищої освіти в Україні був також вкрай незадовільний. На початку XX ст. усі вищі навчальні заклади зосереджувалися лише в Києві, Харкові, Одесі й Катеринославі.

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно охарактеризувати становлення освіти в Українській державі (1917-1919 рр.). 5-6 квітня 1917 р. в м.Києві відбувся Перший Український педагогічний з'їзд, який ухвалив резолюції щодо розвитку українського національного шкільництва, висловлена була також думка про необхідність організації українського народного університету. 10-12 серпня того ж року пройшов Другий Всеукраїнський педагогічний з'їзд, учасники якого розглянули питання практичного здійснення українзації освіти, а також заснували Другий Всеукраїнський педагогічний з'їзд. На з'їзді з доповіддю “Рідна мова в школі” виступив Іван Огієнко, тим самим засвідчивши початок своєї активної участі у визвольних змаганнях України на новому етапі. На цих з'їздах було фактично завершено роботу щодо створення плану розбудови національної освіти та організації українського вчительства. Українська школа будувалася на принципах єдності та наступності всіх шкіл, праві всіх на безплатну освіту, обов'язковості та світськості освіти.

У третьому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити ідеї національної освіти й виховання в Україні кінця XIX - початку XX ст. Стрижнем педагогічної концепції П.Ф.Лесгафта є його вчення про фізичну освіту та виховання. Розроблена ним система фізичного виховання відома під назвою російської (лесгафтовської) системи виховання. Демократизм, зв'язок з наукою та педагогічною практикою, прогресивний характер – такі головні риси цієї системи. Вона побудована на анатомо-фізіологічних, гігієнічних та психологічних основах, з урахуванням вікових, статевих та індивідуальних особливостей і можливостей учнів. Характерними рисами народної школи вважав: принцип народності й виховання, навчання рідною мовою, вивчення історії народу, знання природних багатств батьківщини і свого краю.

Найбільш плідний період діяльності С.Ф.Русової припадає на час роботи в Центральній Раді в період УНР. Він пов'язаний з переїздами в Кам'янець, Вінницю та ін. міста. У цей час С.Ф.Русова разом з іншими діячами на державному рівні опрацьовує й очолює практичне здійснення програм

розвитку національної системи освіти, підготовки національних педагогічних кадрів, організації педагогічних видань та ін.

Теми рефератів:

Ідеї національної освіти й виховання П.Ф. Лєсгафта.
Ідеї національної освіти й виховання М.П.Драгоманова.
Ідеї національної освіти й виховання Х.Д.Алчевської.
Ідеї національної освіти й виховання Т.Г.Лубенець.
Ідеї національної освіти й виховання Б.Д.Грінченка.
Ідеї національної освіти й виховання С.Ф.Русової.
Ідеї національної освіти й виховання М.С.Грушевського.
Ідеї національної освіти й виховання В.В.Винниченка.
Ідеї національної освіти й виховання І.І.Огієнка.
Ідеї національної освіти й виховання І.Я.Франка.

Література:

Основна 31, 39, 52, 54, 55
Допоміжна 40, 44, 60.

Тема № 10. Класичні університети України періоду нової та новітньої історії

Семінарське заняття «Класичні університети України періоду нової та новітньої історії»

Навчальна мета заняття: : сформувати у слухачів уявлення та знання про діяльність класичних університетів, діячів освіти і науки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Львівський університет.
2. Харківський університет.
3. Київський університет.
4. Одеський університет.
5. Чернівецький університет.

Методичні вказівки:

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити передумови створення Львівського університету, історію розвитку, видатні діячі та випускники університету.

Під час підготовки відповіді на друге питання здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити передумови створення Харківського університету, історію розвитку, діяльність та найвідоміші вихованці університету.

У третьому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити розкрити передумови створення Київського університету, його становлення, історію розвитку, видатні діячі та випускники університету, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, участь Т.Г. Шевченка в цій діяльності. Діяльність Д. Багалія як рект ора університету.

Під час підготовки відповіді на четверте питання здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити передумови створення Одеського університету, історію розвитку, діяльність та найвідоміші вихованці університету.

П'яте питання розкриває передумови створення Чернівецького університету, історію розвитку, діяльність та найвідоміші вихованці університету.

Теми рефератів:

1. Батуринський університет. Проект (1760).
2. Нижинська гімназія вищих наук (1820-1832).
3. Фізико-математичний ліцей Безбородька (1832-1840).

Література:

Основна 6, 28, 31, 54, 71

Допоміжна 32, 43, 46, 48, 60, 66, 75, 80.

Тема № 11. Школа і педагогіка України у Радянський період (1920-80 рр.).

Семінарське заняття «Школа і педагогіка України у Радянський період (1920-80 рр.).»

Навчальна мета заняття: сформувати у слухачів знання щодо розвитку вищої освіти та педагогічної думки України в Радянський період.

Кількість годин – 4 години

Навчальні питання:

1. Українська вища школа доби Центральної ради.
2. Створення Київського та Кам'нець-Подільського університетів. Директорія.
3. Польська політика утраквізму в освіті.
4. Більшовизм і освіта в Україні.
5. Українська вища школа в зарубіжних країнах.
6. Реформування системи освіти в перші роки радянської влади.
7. Розвиток радянської педагогіки в 1930 –ті роки. Оновлення змісту, організаційних форм і методів навчання.
8. А.С. Макаренко, життя і педагогічна діяльність. Основні положення педагогічної теорії.
9. Становлення в СРСР обов'язкової загальної освіти.
10. В.О. Сухомлинський, життя і педагогічна діяльність.

Методичні вказівки

У першому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити передумови створення Української вищої школи доби Центральної ради. І.І. Огієнко належав до Української партії соціалістів-федералістів. У 1917-1918 рр. зробив значний внесок у розвиток українізації вищих навчальних закладів і шкільництва. З 1918 р. І.І. Огієнко – професор кафедри історії української культури Київського українського державного університету. У 1918 р. Огієнко виступив на Всеукраїнському церковному соборі з доповіддю “Відродження української церкви”, в якій аргументовано довів, що українська церква має право на самостійне існування.

Під час підготовки відповіді на друге питання здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити передумови створення Київського та Кам'нець-Подільського університетів. Директорія. Влітку 1918 р. І.І.Огієнко став першим ректором

Кам'янець-Подільського університету, на початку 1919 р. був призначений міністром освіти Української Народної Республіки. У 1919-20 рр. І.І.Огієнко займає посаду міністра віросповідань УНР в урядах Мазепи і Прокоповича. З приходом більшовиків вимушений був емігрувати. Директорія (середина грудня 1918 р. до початку листопада 1919 р.) прийняла постанови про запровадження в Україні всенародного і безкоштовного навчання, про поліпшення матеріального становища вчителів, про децентралізацію управління освітою. Було підготовлено "Проект єдиної школи в Україні", який передбачав створення такої системи загальної освіти: молодша школа (4 роки), старша школа (4 роки), колегія (4 роки). Перших два ступені утворювали основну школу, а третій – середню. Директорія видала декрет про державну українську мову в Українській Народній Республіці.

У третьому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити сутність польської політики утравізму в освіті.

Під час підготовки відповіді на четверте питання здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити сутність більшовизма і становлення освіти в Україні. До вищих навчальних закладів у 1920-ті роки належали інститути різних профілів (індустріально-технічні, сільськогосподарські, соціально-економічні, педагогічні, медичні, художні). Радянська влада на Україні ліквідувала університети, вважаючи їх "розсадником буржуазної ідеології". З метою полегшення робітничо-селянській молоді вступу до інститутів, при кожному з них відкривалися так звані робітничі факультети (робітфаки), на які покладалося завдання підготувати цю молодь до сприйняття інститутських курсів.

П'яте питання розкриває причини виникнення української вищої школи в зарубіжних країнах.

Шосте питання розкриває сутність реформування системи освіти в перші роки радянської влади. 2 листопада 1922 р. Президія ВУЦВК затвердила "Кодекс законів про народну освіту в УРСР", в якому всі вищезгадані засади вітчизняного шкільництва набули статусу юридичної норми. У 1920-ті роки ХХ ст. в Україні була створена оригінальна освітня система, яка була виявом творчості українського суспільства, викликана загальним творчим злетом, характерним для соціальної атмосфери перших пореволюційних років. У ці роки всі провідні педагоги перейшли на рефлексологічні позиції. Рефлексологія була головним фундаментом для розвитку педології. Навіть сьогодні важко провести чітку межу між рефлексологією й педологією, бо всі відомі вчені того часу – О.Залужний, І.Соколянський, В.Протопопов, А.Володимирський – були одночасно і рефлексологами, і педологами.

У сьомому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити розвиток радянської педагогіки в 1930 –ті роки. Оновлення змісту, організаційних форм і методів навчання.

При підготовці до восьмого питання семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно вивчити педагогічну діяльність. А.С. Макаренка, Основні положення педагогічної теорії.

У дев'ятому питанні семінарського заняття здобувачам наукового ступеня потрібно охарактеризувати становлення в СРСР обов'язкової загальної освіти. Десяте питання розкриває педагогічну діяльність В.О. Сухомлинського. Важливе місце в розробленій В.О.Сухомлинським педагогічній теорії належить думкам про піднесення людини й утвердження її в ролі найвищої соціальної цінності, про необхідність так здійснювати свою владу над дитиною, щоб не зламати, не знеособити, а, навпаки, — тільки підносити, підтримувати її духовні сили, утверджувати її почуття гідності, формувати вміння самої дитини цінувати людину, бути непримиренною, нетерпимою навіть до самої думки, що людині можна завдати лиха, образити, принизити її. .

Теми рефератів

1. Характерні риси радянської тоталітарної школи і системи виховання.
2. Національна освіта в 1920-ті роки.
3. Уніфікація загальної освіти в 1930-ті роки.
4. Особливості становлення освіти у післявоєнний час (кінець 1940-50-ті роки).
5. Розвиток освіти й педагогіки у 1960-ті роки.
6. Педагогічна діяльність і погляди П. Блонського та його вплив на розвиток української педагогіки.
7. Педагогічна діяльність і погляди С.Шацького та його вплив на розвиток української педагогіки.
8. Педагогічна діяльність і погляди Г.Ващенка та його вплив на розвиток української педагогіки.
9. Педагогічна система А.С.Макаренка.
10. Педагогічна діяльність і літературно-педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського.

Література:

Основна 31, 39, 52, 54, 55, 56, 58, 89, 90.

Допоміжна 27, 70, 84

Тема № 12. Сучасні тенденції розвитку освіти незалежної України та їх порівняння з зарубіжними

Семінарське заняття «Сучасні тенденції розвитку освіти незалежної України та їх порівняння з зарубіжними»

Навчальна мета заняття: сформувати у слухачів знання щодо сучасних тенденцій розвитку вищої освіти незалежної України.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Особливості розвитку вищих навчальних закладів України в XX – на початку XXI століття.
2. Базові концепції розвитку сучасної освіти. Направлення розвитку практики освіти.
3. Модернізація форм навчання. Інноваційні освітні системи XX ст.

Методичні вказівки

У першому питанні здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити особливості розвитку вищих навчальних закладів України в ХХ – на початку ХХІ століття.

Під час підготовки відповіді на друге питання здобувачам наукового ступеня потрібно охарактеризувати базові концепції розвитку сучасної освіти. Направлення розвитку практики освіти.

У третьому питанні здобувачам наукового ступеня потрібно розкрити суть базові концепції розвитку сучасної освіти. Направлення розвитку практики освіти.

Теми рефератів

1. Основні напрями розвитку педагогічної думки за кордоном. Традиціоналізм.
2. Основні напрями розвитку педагогічної думки за кордоном. Рационалістична модель освіти (П.Блум, Р.Ганьє, Б.Скіннер).
3. Основні напрями розвитку педагогічної думки за кордоном. Феноменологічний напрям (А.Маслоу).
4. Шкільні системи зарубіжжя.
5. Демократизація суспільного життя в середині 1980-х рр. та початок відродження національної школи.
6. Закон України “Про освіту”. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ ст.”).
7. Тенденції розвитку освіти у провідних розвинутих країнах світу та в Україні

Література:

Основна 24, 41, 45, 83

Допоміжна 18, 20, 21, 22, 23

3. Рекомендована література (основна, допоміжна),), інформаційні ресурси в Інтернеті Основна

1. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV-XVII вв. / Ред. С.Ф.Егоров и др. – М. : Педагогика, 1985. – 367 с.
2. Агафонова Н.В. Концептуальне і практичне вирішення освітньої політики в Україні (1919 – 1920 рр.) / Н.В.Агафонов // Рідна школа – 1997. – №3-4.
3. Агафонова Н.В. Піднесення ідеї національного виховання на засадах єдиної школи (1917 – 1919 рр.) / Н.В.Агафонов // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1.
4. Агафонова Н.В. Вороги і приятелі. Освітня політика за часів Директорії / Н.В.Агафонов // Рідна школа – 1997. – №7-8.
5. Антология педагогической мысли христианского средневековья: В 2 т. / Авт. – сост. В.Г. Безрогова, О.И. Варьяш. М., 1994.
6. Алчевська Х.Д. Передуманное и пережитое / Х.Д.Алчевська //

Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М. : Педагогика, 1988. – С. 258-264.

7. Андреева И.Н., Буторина Т.С., Васильева З.И. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России. М., 2001.

8. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX вв. – М. : Педагогика, 1990. – С. 38-70.

9. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П.Калиниченко и др. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.

10. Аркас М.М. Історія України-Русі / М.М.Аркас.. – К. : Вища шк., 1990. – 395 с.

11. Бабишин С.Д. Школи Запорізької Січі / С.Д. Бабишин // Радянська школа. – 1991. – №6.

12. Бабишин С.Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – першої половини XIII ст.) / С.Д. Бабишин. – К. : Вища шк., 1973.

13. Багалій Д. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – Харків : Основи, 1990. – 255 с.

14. Беринда П. Из “Лексикона...” // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / П. Беринда; Упор. О.О.Любар. – К.: Знання, 2003. – С. 84-86.

15. Брайчевський М. Запровадження християнства на Русі / М. Брайчевський. – К. : Наук. думка, 1989. – 294 с.

16. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г.О. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 416 с.

17. Варкалець О. На традиціях народної педагогіки. Моральне виховання в західноукраїнських братських школах (XVI-XVII ст. ст.) / О. Варкалець // Рідна школа. – 1997. – №7-8.

18. Васюк О.В. Порівняльна педагогіка : навчальний посібник / О.В. Васюк. – К. : ДАККіМ, 2008. – 291 с.

19. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Грінченка / М.М.Веркалець. – К. : Знання, 1990. – 48 с.

20. Веселова В.В. Традиционные и новые ценности в системе образования США / В.В.Веселова // Педагогика. – 1996. – №2.

21. Воскресенская М.М. Великобритания: стратегические направления развития образования / М.М.Воскресенская // Педагогика . – 1996 . – №4.

22. Вульфсон Б.Л. Мировое образовательное пространство на рубеже веков : учебное пособие / Б.Л. Вульфсон. – М. : Из-во Московського психолого-соціального ін-та, 2006. – 235 с.

23. Вульфсон Б.Л. Стратетая развития образования на Западе на пороге XXI века / Б.Л. Вульфсон. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 208 с.

24. Галус О.М. Порівняльна педагогіка : навчальний посібник / О.М. Галус, Л.М. Шапошнікова – К. : Вища шк., 2006. – 215 с.

25. Гончаров Н.К. К.Д.Ушинський – великий педагог-гуманіст (До 150-річчя з дня народження) / Н.К.Гончаров. – К. : Знання, 1974. – 56 с.

26. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию

М., 1995.

27. Джуринский А.Н. История педагогики : учебное пособие для студентов педвузов / А.Н. Джуринский. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
28. Драгоманов М.П. Листи на наддніпрянську Україну // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / М.П.Драгоманов; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 284-286.
29. Дроб'язко П.І. Українська національна школа : витоки і сучасність : посібник / П.І. Дроб'язко. – К. : Академія, 1997. – 181 с.
30. Духнович О.В. Народна педагогія. // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / О.В. Духнович; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 200-205.
31. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В.К. Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
32. Єрмак В. Софія Русова в період державного відродження України (1917-1921рр.) : Становлення державності України / В.Єрмак // Сіверянський літопис. – 1996. – №1.
33. Жупанін С.І. Народнознавча педагогіка Олександра Духновича / С.І.Жупанін // Рідна школа. – 1992. – № 9-10.
34. Замалеев А.Ф. Мыслители Киевской Руси / А.Ф.Замалеев, В.А.Зоц. – К. : Вища шк., 1987. – 183 с.
35. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. : учебное пособие для учебных заведений / Под ред. А.И. Пискунова: 2-е изд., испр. и доп. – М. : Сфера, 2004. – 510 с.
36. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури ХУІ-ХУІІ ст. / Я.Д. Ісаєвич. – К. : Наук. думка, 1966 – 251 с.
37. Ісаєвич Я.Д. Освітній рух в Україні ХVІІ ст.: східна традиція і західні впливи / Я.Д. Ісаєвич // Київська старовина. – 1995. – №1.
38. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 209-262.
39. Історія педагогіки / За ред. М.С.Гриценка. – К. : Вища шк., 1973. – 447 с.
40. Каленіченко Н.П. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України (кінець ХІХ-початок ХХ ст.) / Н.П.Каленіченко, Ж.Д.Ільченко // Український журнал. – 1994. – №1.
41. Капранова В.А. Сравнительная педагогика. Школа и образование за рубежом : учебное пособие / В.А. Капранова. – Минск : Новое знание, 2004. – 222 с.
42. Каптерев П.Ф. История русской педагогики (об Ушинском) / П.Ф.Каптерев // Педагогика. – 1996.– №2.
43. Карпенко І.М. Образ світу в педагогічній системі Б.Грінченка / І.М.Карпенко, О.І.Неживий // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1.
44. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах / В.А.Качкан. – у 2-х ч. – К., 1994.

45. Кічук Н.В. Освіта у сучасному світі : навчальний посібник / Н.В. Кічук. – Ізмаїл : [б.в.], 2001. – 88 с.
46. Климчик Л.А. Драгоманова за українську освіту / Л.А. Климчик, М.П. Боротьба // Педагогіка і психологія. – 1994. – №2.
47. Книга вчить як на світі жить / Упорядн. В.Ф.Живодьор, А.А.Сбруєва, М.Ю. Рисіна. – Суми : [б. в.], 1996.
48. Копиленко Н.Б. Сільський учитель Борис Грінченко / Н.Б.Копиленко // Педагогіка і психологія. – 1994. – №1.
49. Костомаров М.І. Дві руські народності // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / М.І. Костомаров; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 177-180.
50. Кузь В.Г. Українська козацька педагогіка і духовність / В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, О.Т. Губко. – Умань: [б. в.], 1995. – 116 с.
51. Латынина Д.И. История педагогики : учеб. пособ. / Д.И.Латынина. – М. : Гардарики. – С. 565-589.
52. Левківський М.В. Історія педагогіки : підручник / М.В.Левківський. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 360 с.
53. Лордкипанидзе Д.О. Педагогическое наследие К.Д.Ушинского / Д.О.Лордкипанидзе, Э.Д.Днепров // Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. – М. : Педагогика, 1974. – Т. 2. – С. 365-415
54. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К. : НАУ, 2006. – 302 с.
55. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К. : Знання КОО, 2003. – 456 с.
56. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С.Макаренко // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 465-469.
57. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу / А.С.Макаренко. – К. : Рад. шк., 1951. – 100 с. 212
58. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей / А.С.Макаренко. – К. : Рад. шк., 1948. – 91 с.
59. Марушкевич А.А. Народна педагогіка і українознавство в спадщині І.Огієнка / А.А.Марушкевич // Рідна школа – 1994. – №9.
60. Марушкевич А.А. Велетень науки (Іван Огієнко) / А.А. Марушкевич // Рідна школа – 1993. – №9.
61. Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О.В.Духновича / О.В.Машталер; За ред. О.Р.Мазуркевич. – К. : Рад. шк., 1966. – 148 с.
62. Мединский Е.М. Братские школы Украины и Белоруссии в XVI-XVII ст.ст. и их роль в воссоединении Украины с Россией / Е.М. Мединский. – К. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1958. – 176 с.
63. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В.Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 287 с. 14.
64. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І.З Мицько. – К. : Наук. думка, 1990. – 190 с.

65. Монозон Э.И. Становление и развитие советской педагогики 1917-1987 / Э.И. Монозон. – М. : Просвещение, 1987. – 223 с.
66. Мухін М.І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д.Алчевської / М.І.Мухін. – К. : Вища шк., 1979. – 284 с.
67. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933) : навчальний посібник / За ред. О.В.Сухомлинської та ін. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
68. Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навчальний посібник. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
69. Науменко Ф.І. Школа Київської Русі / Ф.І. Науменко. – Львів : Львівський держ. ун-т ім. І.Франка, 1965. – 216 с.
70. Нежинский Н.П. А.С.Макаренко и педагогика школы / Н.П. Нежинский. – К. : Рад. шк., 1976. – 261 с.
71. Огієнко І.І. Українська культура / І.І.Огієнко. – К. : Вид-во книгарні Є.Череповського, 1992. – 272 с.
72. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. / Отв. ред. Э.Д.Днепров. – М. : Педагогика, 1989. – 445 с.
73. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, 1917-1941 гг. – М. : Педагогика, 1980. – 456 с.
74. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. / Отв. ред. Э.Д. Днепров. – М. : Педагогика, 1989. – 445 с.
75. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (XVIII – первая половина XIX вв.) / Отв. ред. М.Ф.Шабаетова. – М. : Педагогика, 1973. – С. 399-418.
76. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. – М. : Педагогика, 1976.
77. Педагогика народов мира: история и современность / Под ред. К.И. Соловьевой. М., 2001.
78. Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди / За ред. О.Г.Дзевєрін. – К. : Вища шк., 1972. – 246 с.
79. Пирогов М.І. Питання життя // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / М.І.Пирогов; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 205-209.
80. Проскура О.В. Софія Русова – вчений, педагог, громадський діяч (до 140-річчя з дня народження) / О.В.Проскура // Педагогіка і психологія. – 1996. – №1.
81. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні : Нариси (X - поч. XX ст.) / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К. : Рад. шк., 1991. – 381 с.
82. Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси / Б.А. Романов; АН СССР, Ленинградское отд-ние ин-та истории. – М.-Л. : [б. в.] , 1966. – 240 с.
83. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка : навчальний посібник / А.А. Сбруєва. – [2-ге вид., стер.]. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2005. – 320 с.
84. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С.Сірополко. – К. : Наук.

думка, 2002. – 912 с.

85. Сковорода Г. Сочинения / Г.Сковорода. – Минск : Современный литератор, 1999. – 703 с.

86. Статут Львівської братської школи 1586 року. Порядок шкільний // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 91-95.

87. Стратий Я.М. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии / Я.М.Стратий, В.Д.Литвинов, В.А.Андрушко. – К. : Наукова думка, 1982. – 347 с.

88. Струминский В.Я. Очерки жизни и педагогической деятельности К.Д.Ушинского / В.Я. Струминский. – М. : Учпедгиз, 1960. – 348 с.

89. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина , В.А.Сухомлинский. – М. : Мол. гвардия, 1971. – 336 с.

90. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителів / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 304 с.

91. Терлецький В. Костянтин Ушинський, його предки і нащадки / В.Терлецький // Освіта. – 1991. – 21 листопада.

92. Чавдаров С.Х. Тарас Григорович Шевченко і народна освіта / С.Х.Чавдаров. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 56 с.

93. Шевченко Т.Г. Букварь южнорусскій // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Т.Г. Шевченко; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С.166-176.